

3 SOCIÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ ŽÁKŮ VNÍMANÉ ŠKOLAMI V PROCESU VZDĚLÁVÁNÍ

3.1 Specifika škol zastoupených v tematickém šetření

Školy, které byly do šetření zařazeny, se od sebe lišily celkovou skladbou žáků. Rozdílné bylo i celkové sociální složení obyvatel a míra výskytu sociálního vyloučení v lokalitách, ve kterých se tyto školy nacházely. Tato situace je přirozená, každá obec má v tomto ohledu své specifické charakteristiky. Prvotním úkolem v rámci tematického šetření proto bylo zmapovat, jaké je složení žáků školy a s jakými specifiky ve vzdělávání svých žáků se pedagogičtí pracovníci škol setkávají, aby bylo následně možné posoudit, zda strategie konkrétních škol odpovídají situaci a zda mohou být účinné.

Informace o rodinném zázemí žáků byly čerpány z rozhovorů s řediteli škol, s učiteli a se specializovanými pracovníky škol (viz tabulka č. 2). Je tedy zřejmé, že jde o vnímání situace tak, jak ji ze své praxe znají a posuzují pracovníci škol.

Pracovně byl v rozhovorech používán termín sociální znevýhodnění žáků. V rámci pilotního šetření se ukázalo, že sociální znevýhodnění je termín, který je ve školách vnímán jako srozumitelný a odkazuje k situacím, kdy mají žáci ve vzdělávání těžkosti zapříčiněné jejich rodinnou situací nebo životním kontextem, a je potřeba k nim přistupovat specificky v případě, kdy je žáci nedokážou sami bez další pomoci překonat. V rámci tematického šetření bylo současně zjišťováno, které žáky považují za sociálně znevýhodněné samotní pracovníci škol a v jakých případech školy na sociální znevýhodnění žáků reagují specifickými strategiemi. Záměrně tedy nebylo upřesňováno, zda mají učitelé brát v potaz znevýhodnění socioekonomické nebo sociokulturní povahy, nebo se zaměřovat jen na žáky z vyloučených lokalit. V některých školách bylo zřejmé, že vedení školy se s výzvou definovat skupinu sociálně znevýhodněných žáků školy už setkalo, nejčastěji z důvodu projektových výzev nebo příspěvků zřizovatele/kraje na sociálně znevýhodněné žáky. Přestože někteří ředitelé byli schopni skupinu definovat a odhadnout podíl žáků v rámci školy, vzbuzovala tato otázka i určité rozpaky a bylo zřejmé, že je pro vedení školy citlivé a nekomfortní tuto skupinu žáků pracovně ohraničit, a to i přesto, že obecně pracovníci škol umí sociální složení žáků školy a s ním spojené výzvy velmi dobře popsat. I tyto rozpaky naznačují složitost práce s tímto typem znevýhodnění. U učitelů na 1. stupni je zřejmý dobrý přehled o rodinném zázemí žáků. Učitelé vědí, kdo to má doma těžší, a komu naopak rodiče²³ s přípravou pravidelně pomáhají. Učitelé jsou s rodiči žáků v pravidelném styku a osobně je znají. Na 2. stupni už učitelé takový přehled zpravidla nemají, často mají tendenci ztotožňovat sociální znevýhodnění se školní neúspěšností žáků a nemají o žácích tolik informací, aby věděli, kdy je školní neúspěšnost spojena s rodinným zázemím (pokud nejde o třídního učitele).

Pracovníci škol přítomnost sociálně znevýhodněných žáků vnímají i v případech, kdy jí škola není nadměrně zatížena. Složení žáků školy je vždy do určité míry heterogenní a žáci s některým rysem sociálního znevýhodnění docházejí prakticky do všech škol v ČR. Nemusí jít jen o znevýhodnění ekonomické povahy, jak je někdy úzce chápáno, ale například i o deficity emoční, deficity na úrovni rodinných vztahů, motivace, orientace v institucionálním systému a důvěry v něj apod. (kompletní přehled zjištěných dopadů sociálního znevýhodnění do vzdělávání uvádí tabulka č. 5). V tom, jak pracovníci škol vnímají sociální znevýhodnění a co za sociální znevýhodnění považují, se odráží, s jakými žáky přicházejí do styku²⁴.

Všechny školy, které byly zařazeny do tematického šetření, spojuje, že se s vyšší koncentrací žáků se sociálním znevýhodněním potýkají a reagují na ni. Přesto je jejich situace rozdílná. Většina škol zařazených do vzorku se pohybuje v rozmezí 15–50 % sociálně znevýhodněných žáků. Šest škol z deseti uvedlo, že má významně vyšší podíl sociálně znevýhodněných žáků než ostatní školy v okolí, docházka sociálně znevýhodněných žáků je do škol v okolí rozdělena nerovnoměrně. V posouzení trendu jsou počty sociálně znevýhodněných žáků ve školách buďto považovány za stabilní, nebo mírně narůstají v souvislosti s migrací a s návraty rodin ze zahraničí (jde především o žáky, kteří se svými rodinami pobývali z ekonomických důvodů přechodně ve Velké Británii).

Ve školách se v případě sociálně znevýhodněných žáků jednalo zpravidla o spádové žáky školy. V některých případech nespádových žáků šlo o loajalitu ke škole ze strany rodičů, kteří do školy sami chodili a vzhledem k získané důvěře si školu pro své potomky zvolili. V případě známějších a proinkluzivně nastavených škol dochází k tomu, že školu vyhledávají i další žáci z okolí mimo spádový obvod školy, kteří z různých důvodů potřebují individuální přístup²⁵ (někdy na doporučení školského poradenského zařízení z důvodu speciálních vzdělávacích potřeb nebo na doporučení orgánu

²³ Pro srozumitelnost a plynulost textu je používán termín rodiče, legislativně jde o širší termín zákonní zástupci.

²⁴ V pilotním šetření bylo ve škole, ve které bylo složení žáků velmi rozmanité, označováno za sociální znevýhodnění např. i vysoké pracovní zatížení obou rodičů v rodinách s vysokým SES nebo neschopnost úspěšných rodičů pochopit a adekvátně reagovat na vzdělávací obtíže vlastního dítěte.

²⁵ Učitelka ze školy C: „Jsme hlavně škola pro děti, které by jinak systém semlel.“